

R. A. HAADSMA — J. NUCHELMANS, *Précis de latin vulgaire* (suivi d'une anthologie annotée), drugo, popravljeno izdanje, Groningen (J. B. Wolters) 1966, broširano, 135 strana, cijena: 7,90 guldena.

Fenomen vulgarnoga latinizeta jedan je od onih kompleksnih jezičnih problema koji nauku u posljednje vrijeme veoma mnogo interesiraju. To je ujedno ono antičko područje na kojem je došlo do plodne i tijesne suradnje stručnjaka raznih disciplina: u prvom redu latinista i romanista, ali i drugih. Na rješavanju pojedinih problema sudjeluju podjednako filolozi, lingvisti i arheolozi. Takav je interes nauke pojačan, s jedne strane, činjenicom da se na vulgarni latinizet — u nedostatku dovoljnog broja pisanih potvrda za veći dio njegova vremenskog razdoblja — gleda i danas, u osnovi, dvojako: ili kao na govorni jezik svih (ili samo nekih — srednjih, ili pak nižih) društvenih slojeva za čitavo vrijeme trajanja latinskoga jezika, dakle, kao na jedan vid jezika koji se stavlja u opreku prema visokom jeziku literature, ili pak kao na kasni oblik latinskoga u cjelini iz kojega su se neposredno razvili razni romanski jezici. To je naime sadržaj dviju osnovnih definicija vulgarnoga latinizeta danas. S druge strane, interes je pojačan činjenicom što upravo danas sazrijevaju plodovi dugotrajnih istraživanja kasnolatiniskih i provincijalnih natpisa u rečenom pravcu, tako da nije čudo što neki pisci upravo na temelju vlastitih dugotrajnih studija i analiza pojedinih pojava, ili određenih regija, daju značajne sinteze čitava tog fenomena (npr. Väänänen). Ovdje se može dodati i to da velika razgranatost problematike dovodi do sve većega osamostaljenja cijele discipline, tako da ona sve manje služi jednima samo za uvid u jedan „sporedni vid“ latinskoga jezika, a drugima samo kao uvod u početnu fazu romanskih jezika. Stoga se, ovako osamostaljen, taj fenomen u posljednje vrijeme rado veže i uz druge vidove ili periode latinskoga jezika (uz kršćanski i srednjovjekovni latinizet, npr. Chr. Mohrmann).

Da se ovdje radi o sasvim izuzetnom interesu nauke, možemo se lako uvjeriti ako uzmemo na um da je Grandgentov *Uvod* (prvo izdanje, Boston 1907), uz Hofmannov *Lateinische Umgangssprache*, bio otprilike pola stoljeća gotovo jedini i glavni izvor za poznavanje toga fenomena. Međutim, u posljednjih je dvadesetak godina izašao čitav niz djela različitih pretenzija i različite namjene: riječ je naime ili o opsežnim, duboko informativnim priručnicima s opširno obrađenom cjelokupnom problematikom ili o kraćim i posve kratkim pregledima namijenjenim u prvom redu početnicima i studentima. Posebno pak treba istaći živu djelatnost u obliku značajnih priloga pojedinih stručnjaka u časopisima.

*

Kako o svemu tome u našem časopisu dosada nije bilo govora — a i to je materija koja bi dobro odgovarala njegovu naslovu —, to mi je prikaz ovoga djela Haadsme i Nuchelmansa poslužio kao povod da našega čitaoca upozorim s nekoliko riječi na najvažnije priručnike i časopisnu literaturu o tom predmetu danas. To je, po mojem mišljenju, potrebno učiniti i zato što se radi mahom o stranim djelima koja su, u većini slučajeva, nama slabije pristupačna, a kako znamo, takvih knjiga na našem jeziku dosad još nije bilo.

Od novih djela, ili pak od novih izdanja već poznatih i renomiranih djela, treba u prvom spomenuti slijedeća:

C. H. Grandgent, *An Introduction to Vulgar Latin* (najnovije izdanje London 1962): to je još uvijek jedan od najboljih priručnika; sažet, ali ne prekratak, informativan, pouzdan i vrlo pregledan;

C. Battisti, *Avviamento allo studio del latino volgare*, Bari 1949: djelo za talijanske prilike treba da zamijeni Grandgenta; vrlo vrijedan i informativan priručnik, ali zbog opsežnosti i množine detalja nije osobito prikladan za početnika.;

J. B. Hofmann, *Lateinische Umgangssprache*, Heidelberg 1951³: ovo je vrijedno djelo još prije rata doživjelo dva izdanja; detaljno nas upoznaje sa svim osobitostima tzv. govornoga latinskoga jezika za čitavo vrijeme njegova trajanja. Međutim, kako striktno ostaje na terenu latinskoga jezika, ne prateći njegov dalji razvoj na prijelazu u romanske jezike, za romaniste nužno neće imati onu vrijednost koju ima za latiniste;

K. Vossler — H. Schmeck, *Einführung ins Vulgärlatein*, München 1953: što je Hofmann za latiniste, to je Vossler za romaniste, jer kako veli sam autor,

knjigu je pisao romanist za romaniste. To je bez sumnje jedan od najboljih priručnika u mnogim pojedinostima, ali ima i jedan nedostatak: sintaksa je obrađena samo u pregledu.

Isključivo problemima sintakse bavi se D. Norberg u djelu *Beiträge zur spätlateinischen Syntax*, Uppsala 1944.

O raznim problemima kasnoga latinитета, donoseći niz oštroumnih zapažanja posebno s područja sintakse, govori E. Löfstedt u knjizi *Late Latin*, Oslo 1959.

V. Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*, Paris 1963: isti je pisac autor vrlo poznatoga djela *Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes* (1. izdanje Helsinki 1937, 2. izd. Berlin 1959, 3. izd. Berlin 1963); *Introduction* predstavlja sintezu autorovih pogleda na fenomen vulgarnoga latinитета.

Bilan izbor tekstova, posebno epigrafskoga materijala, s opširnim komentarom donosi V. Pisani, *Testi latini arcaici e volgari*, Torino 1960².

Dobar izbor tekstova, također s komentarom, donose G. Rohlf, *Sermo vulgaris Latinus, vulgärlateinische Lesebuch*, Tübingen 1956. i F. Slotty, *Vulgärlateinisches Übungsbuch*, Berlin 1960².

Kratak pregled gramatike s vrlo dobrim izborom najvažnijih tekstova nalazimo u K. Goetzke, *Tabellen und Übungen zum Vulgärlatein*, Tübingen 1947: djelo je vrlo prikladno kao repertorij.

Ch. Mohrmann, *Latin vulgaire, latin chrétien, latin médiéval*, Paris 1955: ovo nije udžbenik, nego u obliku referata autor ukratko iznosi svoje originalne poglede na ta tri vida latinskog jezika.

Najbliže po osnovnoj koncepciji, količini informacija i obradi građe djelu koje ovdje prikazujem stoje *Le origini neolatine* autora P. Savj — Lopeza (Milano 1948²): to je kratak, jasan i vrlo pregledno pisan prikaz cjelokupne problematike (Haadsma i Nuchelmans ne spominju ga u svojoj bibliografiji!); kao udžbenik neće biti osobito prikladan jer odviše sažet, ali će zato bolje poslužiti kao repertorij.

U istu kategoriju idu ova južnoamerička gramatika i historija vulgarnoga latinитета: S. da Silva Neto, *História do latim vulgar*, Rio de Janeiro 1957; Th. H. Maurer Jr., *Gramática do latim vulgar*, Rio de Janeiro 1959, obje s odgovarajućim tekstovima i komentarom.

Što se pak tiče časopisne literature, u njoj su i dalje vrlo aktualni problemi lokalnoga diferenciranja latinskoga jezika u doba carstva, zatim pojedine glasovne pojave (poput sinkope) koje su bile od velikog značenja za kasniji razvoj jezika, i dr. Evo nekoliko takvih radova koji su posebno skrenuli na se pažnju:

G. Straka, „La dislocation linguistique de la Romania et la formation des langues romanes à la lumière de la chronologie relative des changements phonétiques“, *Revue de Linguistique Romane*, t. 20 (1956).

A. Tovar, „A research report on vulgar Latin and its local variations“, *Kratylos* IX (1964), str. 113—134.

J. Herman, „La différenciation territoriale du latin sous l' Empire“, *Bulletin de la Société linguistique LX*, 1 (1965), str. 53—70.

J. M. Anderson, „A Study of Syncope in Vulgar Latin“, *Word* XXI, 1 (1965), str. 70—85.

Od priručnika koji obrađuju historiju romanskih jezika, a veću pažnju obraćaju i pojavi vulgarnoga latinитета, treba spomenuti slejedeće:

H. Lausberg, *Romanische Sprachwissenschaft*, Berlin 1956;

W. D. Elcock, *The Romance languages*, London 1960;

B. E. Vidos, *Manuale di linguistica romanza*, Firenze 1959 (to je prijevod istoimenog djela s nizozemskog);

C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna 1964⁴;

W. von Wartburg, *Die Entstehung der romanischen Völker*, Tübingen 1951² i, posebno, vademekum svakog romanista: E. i J. Bourciez, *Elements de linguistique romane*, Paris 1946⁴: tu se na jednom mjestu mogu naći najbitnije karakteristike latinskoga jezika u cjelini, početne faze romanskih jezika, kao i svakoga pojedinog od romanskih jezika. Djelo čini zaokruženu cjelinu, a pisano je pregledno, jasno i temeljito.

Konačno, za informaciju o historijatu problema, posebno u vezi s raznim dosad gledanjima na bit vulgarnoga latinитета, isp. H. Schmeck, *Aufgaben und Methoden der modernen vulgärlateinischen Forschung*, Heidelberg 1955.

*

Imajući dakle u vidu ovoliki interes nauke za pitanja vulgarnoga latiniteta, neće nam onda biti čudno što je do drugog izdanja *Precisa Haadsma* i Nuchelmansa došlo u roku od tri godine (1. izd. 1963). Ali to, naravno, nije jedini razlog, nego se velika potražnja u ovom slučaju daje objasniti potrebama studenata, kojima je to djelo namijenjeno, kao i vrlo dobrom koncepcijom djela. Treba naime naglasiti da je to jedan od onih rijetkih pregleda neke struke koji se može bez većega napora i većih predznanja stečenih mimo srednje škole svladati u dogledno vrijeme i u potpunosti. Grada je pregledno iznesena, primjeri dobro odabrani, nova se poglavlja razumljivo i logično nastavljaju na prethodna povećavajući bez štetnih skokova u izlaganju kvantum znanja. Ukratko, knjiga se tako reći čita u jednom dahu. Razumijevanju izloženoga gramatičkog gradiva, kao i uklanjanju eventualnih nejasnoća, vrlo mnogo pomažu znalacki odabrani tekstovi, s najpotrebnijim komentarom, pri čemu autori nisu štedjeli prostora. Knjiga se naime dijeli na dva podjednako velika dijela: prvi, gramatički dio zaprema nepunih sedamdeset strana (5—72); zatim slijedi antologija tekstova (75—125), dok kraj knjige zaprema selektivna bibliografija (126—7) i analitički indeks (128—134).

Uspjehu ove knjige pogodovalo je — pored njezine velike upotrebljivosti za početnike i studente (nije nevažno istaći ni pristupačnu cijenu!) — i to što su autori znali odabrati i uspješno primijeniti onakav način u izlaganju građe koji će biti od podjednake koristi kako za latiniste tako i za romaniste, dok je većina ostalih priručnika — kako smo vidjeli — namijenjena ili jednoj ili drugoj struci. A samim su time autori stekli najširi mogući krug čitalaca.

Drugi, manje poželjan kompromis autora ogleda se u njihovom shvaćanju što je to vulgarni latinitet. Naime, iako su se oni izrijekom odlučili za jednu od najraširenijih definicija, po kojoj je vulgarni latinitet onaj jezik kojim su *govorili* svi narodni slojevi za čitavo vrijeme trajanja latinskoga jezika (str. 5), s druge strane i sami ga shvaćaju kao početnu fazu u razvoju romanskih jezika. Ovakvo bi rezoniranje, bez sumnje, moralo imati i svojih slabijih strana u djelu koje bi jače insistiralo na historijskom obrazlaganju činjenica, ali ovi autori nisu imali tolikih pretenzija. Njihova se skromnost ogleda već u standardnom sadržaju i rasporedu gramatičkoga dijela.

Taj je sadržaj podijeljen na pet poglavlja odgovarajućeg opsega prema materiji koja se u njima obrađuje (stoga je i ovdje, kao i u drugim priručnicima, najviše prostora, razumljivo, posvećeno morfologiji).

U *prvom* se poglavlju najprije donosi i obrazlaže gornja definicija vulgarnoga latinskoga jezika. Zatim se ukratko govori o odnosu između latinskoga i romanskih jezika. Tu se donosi i kratak pregled historije Rima. Zatim se govori o teritorijalnom širenju i razvoju latinskoga jezika. Nešto je prostora posvećeno i vrlo aktualnom pitanju o dijalektima unutar vulgarnoga latiniteta i nastanku romanskih jezika, dok kraj poglavlja zaprema izlaganje istraživačkih metoda (direktne i indirektne) te navođenje najvažnijih izvora vulgarnoga latiniteta.

U *drugom* se poglavlju govori o akcentu, o najvažnijim akcenatskim promjenama u odnosu na klasični latinitet. No glavninu poglavlja zaprema izlaganje o glasovima: o kvaliteti i kvantiteti vokala, o sudbinu starih i razvoju novih diftonga, a u konsonantizmu ističu se paragrafi o značajnim glasovnim promjenama, tzv. sonorizaciji i spirantizaciji, te o drugim promjenama kako pojedinačnih konsonanata tako i konsonantskih grupa u raznim pozicijama i slogovima.

Treće poglavlje najprije sadrži opće kratke napomene o klasičnom i vulgarnom leksiku, a zatim se detaljnije govori o razvoju potonjega; promatraju se razni načini na koje se i inače stvaraju riječi, a posebno oni koji su bili od većega značenja za stvaranje vulgarnolatinskoga leksika (kompozicija, rekompozicija, derivacija, supstitucija). Ističe se značenje tudica u govornome jeziku, a na kraju se govori o raznim uzrocima koji dovode do promjene u značenju pojedinih riječi te o regionalnim razlikama u vulgarnolatinskom leksiku.

U *četvrtom* se poglavlju dosta iscrpno govori o raznim promjenama u deklinaciji imenica, o nestanku srednjega roda i redukciji klasičnoga padežnog sistema. Ukratko su navedene najvažnije promjene koje su zadesile pridjeve, priloge i razne vrste zamjenica. Nešto je prostora posvećeno i razvoju obaju članova (određenog i neodređenog). Ostatak poglavlja zapremaju napomene o glagolu: tu se spominje nestanak raznih glagolskih oblika klasičnoga jezika; govori se o novom

načinu izricanja pasiva, futura, perfekta aktivnog i pasivnog te o brojnim drugim promjenama u konjugaciji vezanim uz pojedine glagole ili glagolske skupine.

U posljednjem, *petom*, poglavlju obrađuju se pitanja rečenične sintakse u kraćem izboru. Tu se govori o odnosu paratakse i hipotakse, o nestanku brojnih veznika klasičnoga latinizeta, o raspadu konstrukcije akuzativa s infinitivom, o novom načinu izricanja pogodbenih perioda. Kraj poglavlja zapremaju kratke napomene o upitnim rečenicama, novim negacijama i promjenama u redu riječi.

U *Antologiji* autori donose slijedeći izbor tekstova: nešto natpisa iz raznih krajeva Italije od 1. do 6. v. n. e., po jedan veći odlomak iz Plauta, Petronija i djela *Peregrinatio Aetherae*, jedno pismo Ciceronovo, kraće odlomke iz *Lex Salica*, iz historije Grgrura iz Toursa, iz glosara iz Reichenaua, jednu merovinšku povelju te posebno poučan primjer za uočavanje raznovrsnih promjena nastalih u govornom jeziku u odnosu na „gramatički“ latinski: paralelno je donesen poveći odlomak iz *Itale* i *Vulgate*.

Prema tome, kako se već moglo vidjeti iz letimičnoga pregleda sadržaja, ovo djelo — kao *Precis* — i nema većih pretenzija, a tako isto ne pokazuje ni veću originalnost u prezentiranju i obradi gradiva. Čak bih napomenuo da su i primjeri za pojedine jezične pojave iskusnijem čitaocu već dobro poznati iz raznih drugih priručnika. Veću originalnost pokazuje to djelo samo u velikom reduciranju svega onoga što nije najnužnije potrebno za razumijevanje bilo pojedinih činjenica bilo cjelokupnoga predmeta. Ali, po mojem mišljenju, čitalac, a posebno student, ne bi se smio zadovoljiti količinom iznesene građe, već bi trebalo da je u mnogim pravcima proširuje. To mu, uostalom, što se tiče izvorâ savjetuju sami autori, a ja bih dodao da to isto vrijedi za paragrafe o akcentu, vokalizmu, glagolu (o tome nikada neće ništa previše saznati), a posebno za sintaksu koja je ovdje izložena zaista u najužem mogućem izboru. Konačno treba napomenuti da autori donose odgovarajuće potvrde samo za talijanski, francuski i španjolski dok nas za ostale jezike obavješćuju tek izuzetno.

Da zaključimo. Prema svemu iznesenom smatram da će *Precis* Haadsme i Nuchelmansa bolje poslužiti studentima kao podsjetnik za građu koju će prethodno prijeći po kakvom opširnijem priručniku nego kao udžbenik u pravom smislu riječi, a nikako kao jedini izvor informacija o toj složenoj i toliko važnoj materiji kako za latiniste tako i za romaniste.

B. Glavičić, Zadar.

EMILIA MASSON, *Recherches sur les plus anciens emprunts sémitiques en grec*, Paris 1967 (Librairie C. Klincksieck; 126 strana).

Kao 67. tom u poznatoj seriji *Studija i komentara* izdavačke kuće C. Klincksieck pojavila se knjiga Emilije Mason, *Istraživanja o najstarijim semitskim pozajmicama u grčkom*. U svom uvodu, autor daje plan rada: nakon (I) historijata naučnog ispitivanja grčkih pozajmica semitskog porijekla slede tri osnovna odeljka — (II) Rечи stvarno pozajmljene od jednog semitskog jezika, (III) Rечи чије semitsko porijeklo je moguće i (IV) Rечи koje nisu semitskog porijekla. Na kraju je sažet zaključak, objašnjenje o transkripciji semitskih konsonanata, *addenda* i *indices*. Uvod nas takođe obavješćava o dva ograničenja koja je autor odredio svojoj studiji: ona se bavi samo zajedničkim imenicama ostavljajući po strani metodski drugačiji i često jalov rad na ličnim imenima, toponimima i mitološkim imenima presumptivno semitske provenijencije i uzima za doњу vremensku granicu helenistički period, koji predstavlja prekretnicu u odnosima Grčke sa Istokom, razumljivo i u jezičkom smislu.

Poglavla II, III i IV istrajuju odgovarajuće речи u nizu članaka nejednake veličine koji po pravilu počinju filološkom analizom sa ciljem da se odredi vreme preuzimanja odnosno pozajmice, њено тачно значење и да се оцрта њена еволуција у грчком. Затим се третира предмет или појам које позajmice означава да би се ближе определила њена веза с Истоком и путевы преноса и, најзад, семитска страна дате речи при чему се није ближе улазило